

Əlizadə Əsgərli

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat
İnstitutunun elmi işlər üzrə direktor müavini,
filologiya elmləri doktoru

Məhəmməd Hadi romantizmində ədəbi- fəlsəfi cərəyanların izlərinə dair

XIX əsrin 80-90, XX əsrin 20-30-cu illərində neopozitivizm, ekzistensializm, strukturalizm, korporativizm, modernizm, sürrealizm, destruktivizm deyilən ədəbi-fəlsəfi cərəyanlar mövcud olmuşdu. Azərbaycanın ictimai-siyasi və ədəbi mühiti Rusiya və Avropa ilə əlaqədə olduğundan milli mədəniyyətlərdə müəyyən dəyişmələr, “rekonstruksiyalar” (Əli Nazim) getmişdi.

Birinci Dünya Mühəribəsindən sonra Avropa və Şərqdə, habelə Rusiya və Azərbaycanda ictimai mühitlə bağlı ədəbi təsir geniş əks-səda vermişdi. M.Hadi, Ə.Hüseynzadə, H.Cavid, A.Şaiq, A.Səhhət, S.Mənsur, Ə.Cavad, A.İldırım, habelə M.Müşfiq, S.Vurğun, S.Rüstəm kimi 1920-30-cu illərin ilk kitab müəlliflərinin yaradıcılığında bu təsir aşkar duyulmuşdu. 1920-30-cu illərdə burjuva cərəyanları hesab edilən ədəbi-fəlsəfi axınlar poeziyaya təsir göstərmişdi.

Əsasında *simvolizm, kubizm, sürrealizm və abstraksionizmin* əlamətləri dayanmış *dekadentizm* (dekadent – tənəzzül, düşkünlük) ədəbi cərəyanı XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində ədəbiyyatda işlənmiş, burjuva antirealist cərəyan hesab edilmişdir. Onun səciyyəvi xüsusiyyətləri xalis sənət ideyasını təbliğ etmək, ifrat fərdiyyətçilik və pessimizm olmuşdur. Antihumanist, antidemokratik ideyalar aşılaraq dekadentizm ictimai həyata etinasız qalmış, şəxsiyyətin görüş və əhvali-ruhiyyəsidəki düşkünlüyü, onun antisosial qavrayışını ifadə etmişdir.

Nəzəri əsasında subyektiv idealizm (həyat fəlsəfəsi, ekzistensializm) dayanmış dekadentizm ilk dəfə dünya ədəbiyyatında fransız simvolist şairləri P.Berlen, A.Rembo, S.Mallarme, sonralar P.Valeri, P.Klodel, A.Jid və başqalarının yaradıcılığında

görünmüşdür. Rusiyada simvolist şairlərdən N.Minski, D.Merejkovski, Z.Gippiue, habelə V.Bryusov, K.Balmont və L.N.Andreyevin əsərlərində özünü təzahür etdirmişdir. Bu ədəbi cərəyan 1905-1907-ci illərdən sonra güclənmiş, sosialist realizmi ona qarşı mübarizə aparmışdır. Dekadentizmin Azərbaycan ədəbiyyatında, xüsusilə, Məhəmməd Hadi və Hüseyn Cavid yaradıcılığında izləri olmuşdur. Akademik Məmmədcəfər Cəfərov, AMEA-nın müxbir üzvü Əziz Mirəhmədov *Məhəmməd Hadinin, Hüseyn Cavidin* şeir fəlsəfəsinin dini-sxolastik köklərini, onun Şərq panteizmi, idealist Qərb fəlsəfəsi, modernizm (dekadentizm), skeptisizm, Kant və Nitsşe ilə bağlarını göstərmişlər. Akademik M.C.Cəfərov yazmışdır: “Bu fəlsəfi çaşqınlıq (*skeptisizm, şübhəçilik, dərkedilməzlik, aqnoktsizm – Ə.Ə.*) bəzən şairlərin lirikasında, bir çox romantiklərdə olduğu kimi ifrat bir fərdiyyətçilik qüruru, şəxsiyyəti cəmiyyətə qarşı qoymaq meyli, bir növ *Şərq dekadentizmi* (Ə.Ə.) ruhu və fəlsəfi eklektizm gətirirdi”. (Məmmədcəfər Cəfərov. *Hüseyn Cavid*. Bakı, Azərənş, 1960, s.64, 65).

Məhəmməd Hadi də *subyektiv idealist* olduğundan, “Sənət sənət üçündür” nəzəriyyəsinə üstünlük vermiş, Türkiyə mətbuatı vasitəsilə Avropa ədəbi-fəlsəfi cərəyanlarının ideoloji-nəzəri istiqah

mətləri, habelə daha çox XX əsrin əvvəllərindən başlayan ədəbi-fəlsəfi cərəyanların səciyyəvi xüsusiyyətləri ilə tanış olmuş, bəzən *intuitiv*, bəzən isə *məntiqi-şüuri* olaraq *ədəbi cərəyanların təsiri* (Ə. Ə.) olan nümunələr yaratmışdır. Hüseyn Cavid, Məhəmməd Hadi tərəddüdləri, romantik həqiqət axtarışları ilə Avropa ədəbi-fəlsəfi və estetik fikrinin qaynaqlarını öyrənməyə vadar olmuşdu. Mühəribə və inqilabların şüurlara göstərdiyi təsir onları güclü poetik axtarışlara sövq etmişdi. Akademik Məmməd Cəfər yazmışdır: “Yeni şəraitdə Qərbin modernizə edilmiş skeptsizmi, şübhəçilik fəlsəfəsi müasir həyatın suallarına cavab vermirdi və həqiqətən, şairin dediyi kimi “tatlı xəyalat” olaraq qalırdı. Şərq fəlsəfəsinə, Qoca Şərq panteizminə gəlincə Şərqdə burjuva-demokratik inqilabların alovlandığı, müstəmləkə zülmünə qarşı milli azadlıq hərəkatının başladığı və bu tarixi həqiqətin imperialist dövlətlər tərəfindən amansızcasına boğulduğu dövrdə əsasən *insan, Allah, təbiət və mücərrəd əxlaq problemləri ilə məşğul olan bir fəlsəfə* (Ə.Ə.) – hətta onun ən qüvvətli cəhətlərindən biri olan *dini şübhəçilik* (Ə.Ə.) də yeni inqilablar, çarpışmalar dövrünün ictimai problemlərini həll etməkdə çox aciz idi... Odur ki, Cavidin bu fəlsəfi sistemlərdən üz döndərməsi qəti inkarçılıq şəklində olsa da, yeni fəlsəfi axtarış yolunu tutmuş, romantik şərqli bir şair üçün çox təbii idi”. (Məmmədcəfər Cəfərov. *Hüseyn Cavid*. Bakı, “Azər-nəşr”, 1960, s.64). Belə vəziyyət Məhəmməd Hadi yaradıcılığına da eyni dərəcədə aid idi.

AMEA-nın müxbir üzvü Əziz Mirəhmədov Əhməd Kamal yaradıcılığı haqqında yazmışdı: “Türkiyədən gəlmiş siyasi fırıldaqçı, dekadent şair Əhməd Kamal da bütün bu məsələlərdə Əli bəy Hüseynzadə ilə bir mövqedə dayanırdı”. (Əziz Mirəhmədov. *Məhəmməd Hadi*. Bakı, “Yazıçı”, 1985, s.32). Görünür, Əziz Mirəhmədov Ə.Kamal və Ə.Hüseynzadənin *subyektiv idealizmini*, onların *dekadentizmə meyilliklərini*, *Hüseyn Cavid və Məhəmməd Hadi dekadentizmini* də inkar etməyə məcbur olmuşdu. Çünki Məhəmməd Hadi, Əli bəy Hüseynzadə, Hüseyn Cavid həm də türk-müsəlman və Avropa ədəbi-fəlsəfi fikri üzərində yetişmiş və romantizmə yiyələnmişdilər. Midhət Ağamirov “Məhəmməd Hadinin fəlsəfəsi”ndən yazdığı halda (Midhət Ağamirov. *Məhəmməd Hadinin fəlsəfəsi*. Bakı, “Azər-nəşr”, 1987), bu barədə qeydlər etməyə lüzum görməmişdir. “Səbəblərdən birincisi metodologiya ilə bağlıdır. Orta əsrlərin romantik-fəlsəfi ədəbiyyatının ənənələrinə söykənən, təkrarsız, fərdi, məxsusi yaradıcılıq prinsipləri olan bir irsə

indiyədək keçmiş sovet ideologiyasının, məlum “sosialist realizmi”nin ölçü və tələbləri ilə yanaşılmasıdır. Nəzəri-estetik təhlillərdə də romantizmə realizmin mövqeyindən qiymət verilmişdir. Romantik şairin yaradıcılığında romantika yox, “siyasi lirika” axtarılmışdır”. (Vəli Osmanlı. *Məhəmməd Hadinin romantizmi*. Bakı, “Elm”, 2006, s. 3).

V.Osmanlı ikinci səbəbi romantizm sənəti, eləcə də Məhəmməd Hadi yaradıcılığının dünyagörüşü və fəlsəfəsinin düzgün müəyyənləşdirilməməsində görmüşdür. Müəllif yazır: “Romantizm sənəti *idealist fəlsəfəyə* (Ə.Ə.) əsaslanan bir sənətdir. Məhəmməd Hadinin də yaradıcılığı həmçinin. Lakin Məhəmməd Hadinin yaradıcılığı barədəki tədqiqatlarda bir qayda olaraq, şairdən materialist olmaq tələb edilir və o, idealizmdə təqsirləndirilir. Ümid etmək olardı ki, “Məhəmməd Hadinin fəlsəfəsi” tədqiqatında şairin yaradıcılıqda əsaslandığı fəlsəfə müəyyənləşəcək, bu sahədə yol verilmiş nöqsanlar aradan qaldırılacaq. Təəssüf ki, belə olmadı. Filosof-tədqiqatçının kitabında da Hadinin “idealist mövqə tutması” materializm cəbhəsindən tənqid olunurdu”. (Vəli Osmanlı. *Məhəmməd Hadinin romantizmi*. Bakı, “Elm”, 2006, s. 3).

“Bizim romantizm ədəbiyyatında filosofun dünyagörüşü ilə səsləşən motivlər vardır. Bunu həm *ümumi ədəbi cərəyanın* (kursiv bizimdir – Ə. Ə.) timsalında, həm də ayrı-ayrı romantiklərin yaradıcılığında müşahidə etmək mümkündür”– deyən alim nədənsə monoqrafiyasında bu barədə yazmağa lüzum görməmişdir. Halbuki, ölkə müstəqilliyi şəraitində buna imkan yaranmışdı.

Tənqidçi Məsud Əlioğlu romantiklərin xəyal və həqiqət, şübhə və inam, skeptsizm fəlsəfəsindən bəhs etdiyi halda, onların *dekadentizmini* inkar etməyə çalışmışdır. (Məsud Əlioğlu. *Hüseyn Cavidin romantizmi*. Bakı, “Azər-nəşr”, 1975, s.52,53).

AMEA Ədəbiyyat İnstitutunun Yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin müdiri, professor İslam Qəribli sənətkarın publisistikası və poetik tərcümələri haqqında bakalavr və magistr üçün yazdığı dərs vəsaitində həmin məsələyə toxunmağa ehtiyac duymamışdır. (İslam Qəribli. *Məhəmməd Hadinin publisistikası və poetik tərcümələri*. Bakı, “Elm və təhsil”, 2018).

XX əsrin əvvəllərində, Birinci Dünya müharibəsi illərində Fransada, Almaniyada *dadaizm* deyilən (dada – mənasız ahəngdarlıq) bir cərəyan da meydana çıxmışdı. *Dadaistlər* alogizmi, fikir və forma pərəkəndəliyini əsas saymış, ideyalılığı, obrazlılığı bu və ya digər şəkildə inkar etmiş, 1920-ci

illərin əvvəllərindən başlayaraq *dekadentizm* qoşulmuşdular. M.Hadi də həqiqət axtarışında olarkən *maxizmi*, *dadaizmi* həm fəhmən, həm də ədəbi-nəzəri nümunələr əsasında dərkə çalışmış, onların spesifik xüsusiyyətlərini mənimsəmişdi: “M.Hadi maxist aqnoksizmini tənqid etmişdir”. (Midhət Ağamirov. *Məhəmməd Hadinin fəlsəfəsi*. Bakı, “Azərnəşr”, 1987, s.181). Bu da onu göstərir ki, Məhəmməd Hadi *maxizmlə* məşğul olmuşdur. Yeri gəlmişkən, maxizm XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində meydana gəlmişdir. E.Max və R.Avenariusun yaratdıqları *subyektiv idealist* (Ə.Ə.) cərəyandır. Avropanın bir çox ölkəsində ziyalılar arasında geniş yayılmışdı. Rusiyada da tərəfdarları olmuşdur. Maxizm materiya, hərəkət, zaman və səbəbiyyətin obyektiv reallığını inkar etmişdir.

XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində ədəbiyyat və incəsənətdə özünü göstərmiş dekadentizm *simvolizmin*, *kubizmin*, *sürrealizmin*, *abstraksionizmin* səciyyəvi xüsusiyyətlərini özündə daşımış, *ifrat fərdiyyətçilik*, *pessimizm* ifadə olunmuşdur. Dekadentlər “xalis sənət” ideyası olaraq həm də *şəxsiyyətin görüşlərindəki*, *əhvali-ruhiyyəsinə* *düşkünlüyü*, onun *antisosial qavrayışını* təzahür etdirmişlər. Belə fəlsəfi, ekzistensial düşüncə 1905-1907-ci illərdən sonra daha geniş yayılmışdı. AMEA-nın müxbir üzvü Əziz Mirəhmədov bu səbəbdən Məhəmməd Hadinin “Eşqi-möhtəşəm” (1914) kitabındakı “Mülhəməyi-əşar”, “Alehati-ilhamat” və “Həyat pərəstidələri”, habelə, “Mən ağlayıram. Sən gülməyirsən” kimi şeirlərini zəif, *mövzu təkrarı*, *məzmun dayazlığı*, *ibarəçilik*, *sözlə formalistcəsinə rəftar* baxımından *ideya və forma cəhətdən nöqsanlı hesab etmişdir*. (Əziz Mirəhmədov. *Məhəmməd Hadi*. Bakı, “Yazıçı”, 1985, s.40.). Halbuki...

Məhəmməd Hadi mənəvi təkamül – insan əxlaqı və əxlaqın fəlsəfəsini *liberalizmin*, *subyektiv idealizmin təsiri* altında ifadə etmiş, həqiqət axtarışında bu cür olmuşdur. Təbii ki, şairin *Avropa ədəbi fikrindən sərf-nəzər olduğunu düşünmək və onu Şərq təfəkkürü*, *Şərq panteizmi zəminindən izah etmək*, təbii ki, elmi-metodoloji cəhətdən birtərəfli yanaşma olardı.

Məhəmməd Hadi əsrin əvvəllərindən Birinci Dünya Müharibəsinə qədər elmi-publisistik məqalələr də yazmışdır. Tədqiqatçısı Əziz Mirəhmədov bu barədə də aydın fikir ifadə etmişdir: “1908-1910-cu illərdə Hadi “*Şərq və Qərbi Avropa tarixinə, fəlsəfə və dinə, pedaqogika və sosiologiyaya* (Ə. Ə.) aid dolğun məzmunlu məqalələr, oçerklər yazır;

kitablar, qəzet və jurnallar haqqında resenziyalar çap etdirir; ədəbiyyat və bədii dil məsələləri ətrafında gedən mübahisələrə qoşulur”. (Əziz Mirəhmədov. *Məhəmməd Hadi*. Bakı, “Yazıçı”, 1985, s.52). Alim onun fəlsəfi baxışlarının genişliyini də ifadə etmişdir: “Bu vaxta qədər Hadini maraqlandıran əsasən Şərq mədəniyyəti idisə, indi öz əsərlərində tez-tez Russo və Hüqodan, Volter və Daniel Defodan, Katull Mendes və A.Şopenhauerdən də söhbət açması onun mütaliə dairəsinin, ədəbi-elmi məşğələlərinin xeyli genişliyini sübut edirdi”. (Əziz Mirəhmədov. *Məhəmməd Hadi*. Bakı, “Yazıçı”, 1985, s.52.).

Məhəmməd Hadi, əsasən, *Fransa və Almaniyada mövcud ədəbi-fəlsəfi fikir cərəyanlarının təsiri altında* olmuş, həmin cərəyanların elmi-nəzəri fikirlərini ərəb və fars dillərinin köməyi ilə Türkiyənin qəzet və jurnalları vasitəsilə oxuyub mənimsəmişdir. Məlumdur ki, “hələ XIX əsrdə Türkiyə ədəbi və elmi ictimaiyyətində Qərb mədəniyyətinə qüvvətli bir meyil, maraq əmələ gəlmişdi. Bu maraq həm Türkiyə maarifçiliyində, həyat və şəraitində, həm elmi-fəlsəfi cərəyanlarda, həm də mətbuat və ədəbiyyatda aşkar hiss olunurdu”. (Əziz Mirəhmədov. *Məhəmməd Hadi*. Bakı, “Yazıçı”, 1985, s.53).

XIX əsrlə XX əsrin ayırıcısında *Qərbi Avropa ədəbiyyatının milli ədəbiyyatlara təsiri* əvvəlki kimi böyük olmuşdur. “Poeziyada *romantik və simvolist şairlər*, nəsrə *naturalist yazıçılar* fransızların güclü təsiri altında yazıb yaratmışlar. Bu işdə “Sərvəti-fünun” jurnalı xüsusilə fəal idi”. (Əziz Mirəhmədov. *Məhəmməd Hadi*. Bakı, “Yazıçı”, 1985, s.53). Əbdülhaqq Hamid, Mahmud Əkrəm Rəcəizadə kimi görkəmli sənətkarlar *fransız romantik şeiri* ilə sıx bağlı olmuşlar. Ümumiyyətlə, *Türkiyədəki “qərb-ləşmək, avropalaşmaq” təmayülü* hətta *XX əsrin əvvəllərində də çox qüvvətli* (Ə. Ə.) idi”. (Əziz Mirəhmədov. *Məhəmməd Hadi*. Bakı, “Yazıçı”, 1985, s.54). Bu səbəbdən Məhəmməd Hadidə də *Avropa ədəbi-fəlsəfi cərəyanlarının təsiri* təbii qəbul edilməlidir.

Görkəmli romantiklərdən Əli bəy Hüseynzadə Məhəmməd Hadi və Hüseyn Cavidin ideoloqu olmuşdur. Məhəmməd Hadi onun “Füyuzat”ında əməkdaşlıq etmiş, ədəbi-fəlsəfi fikri məsləkdaşı vasitəsilə izləmişdir. Məhəmməd Hadi öz fərdiyyətçiliyində fransız romantiki Viktor Hüqodan, onun “Həyat həqiqətlə, mövcudiyyət də xəyal və ümidlə qaimdir” – fəlsəfi fikrindən qidalanmışdır:

Mən solmalıyam, ta ki açılıns da baharım,
Mən sönməliyəm, şəşə ələnsin də naharım,
Mən ölmədən əvvəl Vətənim oldu məzarım,
Ərbabi-zəka düşmənidir indi diyarım,
Söndükdə zəka əhli-vətən ağlayacaqdır,
Göz incisi yaşlar o zaman parlayacaqdır.

(“Ümid səhneyi-tamaşayı-həyatın ruhudur”)

*Ekspressionistlər, sürrealistlər, kubistlər və
maxistlər* (Ə. Ə.) insan, Allah, təbiət və mücərrəd
əxlaq amilini əsas götürmüşlər. Məhəmməd Hadinin
“Tövsiyəyi-mürğ” rədifli məsnəvisi də eyni ab-
havaya köklənmişdir:

Nasıl razı olur səfki-dimayə hissi-ixvani?
Bu felə qarşı lənətxandır heyvanlar, insanlar!
Sevərmi həzrəti-bari bu zülmi-xanimansuzi,
Fəramuş oldumu həqdən gələn fərmanlar,
insanlar?!
Baxın çeşmi-həqiqətlə, cahan bir qətlgah olmuş,
Cəhalət eydinə kəsməkdəsiz qurbanlar, insanlar!

Dekadentlərin, habelə Nitsşe və Şopenhauerin,
ümumən, *fəlsəfi fikrində iztirab hissi əxlaqın
bünövrəsində* dayanmışdı. Bu zəmindən çıxış edəndə
Məhəmməd Hadi daha çox başa düşülən olur. Onun
fərdiyyətçi eqosunda “hər bir dərk edən fərd özünü
həyat iradəsi şəklində başa düşür: Şair “Hərərətli şeir
və yaxud qızdırmalı halımda kursivlərim” (1919)
şeyrində *Səməd Mənsura* xitabən yazmışdır:

Bəşər göz yaşlıdır matəmgəhi-dünyaya
gəldikdən,
Bunu tədqiq qıldım hali-novzadı görən gündən.
Nolaydı payi-bəndi-cəhl olaydım,
qanmayaydım, ah!
Əsiri-dəsti-hüznəm fikri-azadı görən gündən.
Həyatım təlxidir, ey dilbəri-Şirini-hüriyyət,
Qəmim dağlar qədərdir eşqi-fərhadı görən
gündən.

Məhəmməd Hadi “Xoşbəxtliyin qeyri-həqiqə-
tini, iztirabın qarşısalınmazlığını təbii bilmiş”, “ən
bədbin” fəlsəfəsini, bəşəri iztirab hissini “əxlaqın”
bünövrəsində görüb dərk etmişdir:

Gülüslər həp binasızdır, fəqət qəmlər təbiidir,
Fərəhlərdə təməl yoxdur, o, matəmlə təbiidir.
Könüldə hüznə odu, gözlərdəki nəmlər təbiidir,
Həmişə qəlbi məhzun eyləyən dəmlər təbiidir,
Yerin üstündə hər gündə axan dəmlər təbiidir,
Demək, islahı müşkül qanlı adəmlər təbiidir.

Pak olmayan bu kirli aləmlər təbiidir,
Demək, dünyədə məzlum ilə əzləmlər təbiidir,
Təbiət aləmində qəmli görkəmlər təbiidir,
Baxışlar kölgəli, üzlər bütün naşad şəklində,
Bu matəmgəhi kim görmüş sürurabad şəklində?
(“İnsanların tarixi faciələri”,
yaxud “Əlvahi-intibah”dan)

Məhəmməd Hadinin 1905-1919-cu illərdə
yazdığı *şeyrləri ifrat fərdiyyətçiliyin, dekadent-fəlsəfi
düşüncələrin* bariz nümunəsidir (“Faciəyi həyatımız-
dan bir pərdə”, “Təxəttürimazi”, “Dad istibaddan”,
“Dilənçi”, “Ey zavallı bəşər” və s). Bu məntiqlə Əli
bəy Hüseynzadə, Səməd Mənsur, Məhəmməd Hadi,
Hüseyn Cavid, Abdulla Şaiq, Abbas Səhhət, Əhməd
Cavad... poeziyası arasında oxşar bağlar, subyektiv
idealist dəyərləndirmə və fərdiyyətçi poetik düşüncə
halları görmək mümkündür. Onların dünyagörüşü
Şərq və Qərb fəlsəfi fikri müstəvisində (tərcümə, ədəbi
görüş və düşüncə ümumiliyi) olduğundan onları həm
də ədəbi-fəlsəfi qaynaqlar qovuşağında təqdim etmək
elmi- metodoloji cəhətdən düzgün olardı.

Əli Nazim, Mustafa Quliyev, Hənəfi Zeynallı,
İsmayıl Hikmət, Bəkir Çobanzadə, Məmməd Kazım
Ələkbərli Rusiya və Avropada mövcud olmuş bəzi
cərəyanların Azərbaycan ədəbi mühitinə təsirlərini
göstərmişlər. Bunlar bizim ədəbiyyatımızda müəy-
yən xüsusiyyətləri ilə təzahür etmişdir. Oktyabr
inqilabından sonra Azərbaycan partiya təşkilatı və
marksist tənqidi, sosialist realizmi yaradıcılıq me-
toduna qədərki ədəbi mübahisə və cəmiyyətlər, yeni
qurulan ədəbi-bədii təşkilatlar həmin cərəyan
təsirlərini sıxışdırmağa başlamışdır. XIX əsrin sonu,
XX əsrin əvvəllərindən 1930-cu illərə qədərki
poeziyamızda Avropa, Rusiya ədəbi-fəlsəfi cərəyan-
larının təsirləri isə demək olar ki, öyrənilməmiş, bu
baxımdan Məhəmməd Hadi yaradıcılığına münasibət
bildirilməmişdir. Halbuki XX əsr Azərbaycan
poeziyasının ədəbi-fəlsəfi qaynaqlar baxımından
tədqiqinə ehtiyac yaranmışdır.

Nəticə etibarilə biz Məhəmməd Hadi ro-
mantizmindəki ədəbi-fəlsəfi cərəyan izlərini fədakar
alimlərimizin köməyi ilə xatırladıq. Bu da Azər-
baycan Respublikasının Prezidenti, cənab İ.H.Əliyevin
Məhəmməd Hadinin 140 illik yubileyinin keçirilməsi
haqqında 5 dekabr 2019-cu il tarixli Sərəncamı.
Qalır hünərvər və istedadlı bir gəncin XX əsr
Azərbaycan poeziyası, habelə Məhəmməd Hadi
romantizminin ədəbi-fəlsəfi qaynaqları haqqında
daha geniş, hərtərəfli və dərin bir tədqiqat əsəri
yazması!